

Universal Journal of History and Culture

Vol. 2, No. 1, 90-95, 2020

Book Review

ISSN: 2667-8179

Zenci Aklın Eleştirisi

Yazar: Achille Mbembe

Çeviren: Özge Arasan Simon, Volkan Çandar

Yayın Evi: İletişim, İstanbul 2019, 255

E. Durukan Abdulhakimoğulları

Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Sakarya, Türkiye

en.durukan.a@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9396-0945>

Received: 28 February 2020, **Accepted:** 04 April 2020, **Online:** 24 April 2020

Yeryüzünde yaşam olanağının var olduğu her yere yerleşmiş olan insanoğlu kendi arasında birçok bakımdan farklılıklar göstermektedir. Ten ve saç rengi, yüz yapısı gibi ilk bakışta anlaşılabilen farklılıkların yanı sıra dil, din, kültürel pratiklerle farklılıklar daha da derinleşmektedir. Bizi tanımlayan tüm kimlik türleri de bu farklılıkları ihtiva etmektedir. Bireysel kimlik, grup kimliği, etnik kimlik, ulus kimliği ve medeniyet kimliği gibi tüm kimlik türlerini öteki kimliklerden ayıran bu farklılıklardır. Örneğin, belirli bir etnik kimliği öteki etnik kimliklerden ayıran; dil ve kültürün, öteki etnik kimliklerin dil ve kültüründen farklı olmasıdır. Öte yandan birey ve grup kimliklerinin varlığı ben/biz olmayanın varlığına yani ötekinin varlığına ihtiyaç duymaktadır. Ötekinin varlığı bu bakımdan doğal bir sürecin sonucudur. Fakat aynı süreç içerisinde ötekinin varlığının bir sorun olarak da algılandığı görülmektedir. Ötekinin bir sorun haline gelmesinin nedeni, ötekinin bir tehdit olarak görülmesi, öteki kimliklere atfedilen kalıp yargı, önyargı, damga gibi olumsuz ve nefret unsurları da içerebilmesidir. Çünkü “Bireylerin toplumsal bir durumu algılama tarzı o durumun kendisine de yansır: Şu ya da bu toplumsal kategoriye kimi kusurların atfedilmesi, bu kategoride yer alan üyelerin bu gösterime uygun davranmasına yol açar. Önyargı ve ırkçılığın bütün biçimlerdeki kötücül döngüye işte böyle girilir.”¹. “Zenci” ismi de bu bağlamda

¹“Kimlik” ve “öteki” hakkında detaylı okuma için:

Schanapper (2005), D. Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki. Çev: Ayşegül Sönmezay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Göregenli, M (2012). “Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık”. Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar, Der. K.

siyahilere gönderme yapan ve Batı tarafından tarihsel süreçte yeni anlamlar da yüklenerek inşa edilen bir kimliktir. Başka bir ifadeyle, Zenci kimliği tarihsel süreç içerisinde siyahilerin yaşadığı ırkçılık, ayrımcılık ve kölelik gibi bir bakıma bu insanların maruz kaldığı tüm insanlık dışı muameleleri ve uygulamaları temsil etmektedir. Mbembe, “Zenci Aklın Eleştirisi” adlı kitabında zenciliğin tarihsel süreç içerisinde insanlık dışı hangi fonksiyonlarla inşa edildiğini ve bu olgunun günümüzde tüm yeni dışlanma biçimleri için nasıl kılavuz olarak kullanılabileceği üzerinde durmaktadır.

Günümüzün önde gelen siyaset kuramcıları arasında yer alan 1957 doğumlu Archille Mbembe’nin genel olarak çalışmalarına bakıldığında Afrika’nın sosyal, ekonomik, siyasal ve tarihsel süreç içerisinde Batı ile olan ilişkisini eleştirel ırk teorisi ve postkolonyalizm üzerinden analiz ettiği görülmektedir. Zenci Aklın Eleştirisi adlı kitapta da Afrika’nın maruz kaldığı ırkçılık, sömürgecilik, kolonyalizm deneyimini, Afrika’nın kapitalist Batı için ne ifade ettiğini tüm boyutlarıyla değerlendirmiştir. Zenci Aklın Eleştirisi’nin yazıldığı ana dil Fransızcadır ve “*Critique de la raison nègre*” ismiyle 2013 yılında, İngilizce çevirisi ise 2017 yılında yayımlanmıştır. Yazarın konuları şiirsel bir üslupla anlatması ve kullanılan kavramların çoğunun tanımına değinmemiş veya yüzeysel olarak değinmiş olması konunun anlaşılabilirliği zorlaştırmaktadır.

Yazar kitapta kullandığı kavramların teorik boyutlarına her ne kadar yüzeysel bir şekilde değinse de yayınladığı makalelere bakıldığında postkolonyalizmi ve ırkçılığı teorik boyutlarıyla birlikte daha detaylı bir şekilde incelediği görülmektedir. Bu bağlamda Mbembe’nin önemli birkaç makalesi şunlardır:

A Critical Humanism (2005) adlı makalesinde Güney Afrika’da ırkçılığın ötesine geçmek için yapılan mücadeleler, apartheid rejiminin devrilmesi sonrasında yaşanan gelişmeleri değerlendirmiş ve Güney Afrika’da din, etnik köken ve ırk gibi farklılıklara karşı hukuksal düzenlemelerin farklılıkları uzlaştırma konusundaki yetersizliğinin hümanizm açısından önemli sorunlardan biri olduğunu vurgulamıştır. Africa in the New Century (2016) adlı makalesinde, Fukuyama’nın soğuk savaş sonrasında liberalizmin mutlak zaferini ilan ettiği görüşünün aksine Mbembe, günümüzde ırkçılığın yeni türevlerinin ortaya çıktığını ve milliyetçiliğin hala ırkçılığın kurucu unsuru olduğunu belirtmiştir. Makalede ayrıca milliyetçiliğin ötesinde bir dünyanın nasıl yaratılabileceğini tartışmıştır. Faces of Freedom Jewish and Black Experiences (2004) adlı makalesinde Mbembe Güney Afrika ve Yahudilerin ırkçılık deneyimlerini analiz etmiştir. Analizi, özgürlüğün bir hak mı yoksa etik bir uygulama mı olduğu sorusu çerçevesinde değerlendirmiştir.

Çayır, M. A. Ceylan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Huntington, S. P. (2004). Biz Kimiz? Amerika’nın Ulusal Kimlik Arayışı. İstanbul: CSA.

Parlak, İ. (2015). “Kimliğin İnşası, Ötekinin İcadı ve Şeytanlaştırma”. Öteki’nin Var Olma Sancısı Türk Politik Kültüründe Şeytanlaştırma Eğilimleri (Ed.) İ. Parlak, Bursa: Dora.

On The Postcolony A Brief Response to Critics (2005) adlı çalışmasında ise postkolonyalizmi felsefi ve tarihsel boyutlardan değerlendirmiştir.

Mbembe, kitabın ismi de olan “Zenci Akıl” adını verdiği iki boyutu bulunan kavramla “siyah ırkın”, “siyah adamın” inşasını ifade etmeye çalışmaktadır. Birinci boyutta Batı’nın etnik merkezci bakış açısıyla zenci kavramına yüklediği anlamlar yer almaktadır. Zenci kavramı, erken kapitalizm döneminde kölelikle birlikte kullanılmaya başlanmıştır ve ilk bakışta zenci, Afrika kökenli “şeyler”e gönderme yapmaktadır (Mbembe, 2019, 47-51). Bu yönüyle Zenci Akıl, siyah ırkı inşa eden, temelde Batı’nın karanlık düşünce yapısına gönderme yapmaktadır. Zenci Aklın bu boyutu ilk üç bölümde işlenmektedir. İkinci boyutta ise Zenci Akıl, “Siyahın bilinçliliği” yani siyahi düşünürlerin deneyimleri, kimlik ve özgürlük müdafaalarını, Batı’nın Zenci Aklının eleştirisiyle ilgilidir. Zenci Aklın ikinci boyutu son üç bölümde işlenmektedir.

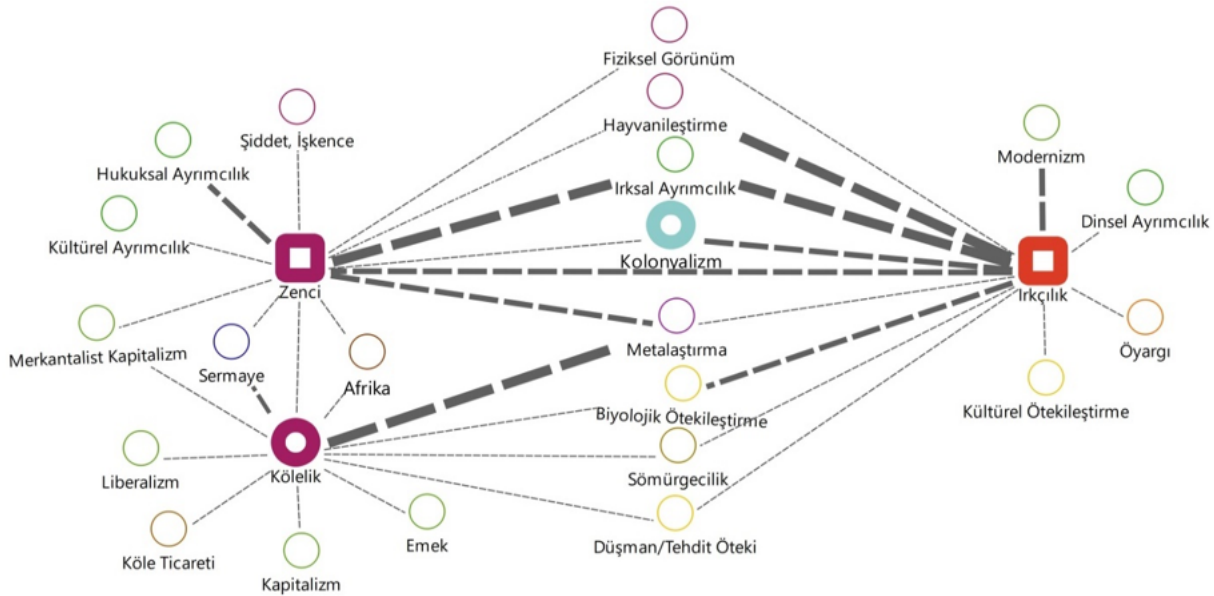
Mbembe “İrk Öznesi” adlı birinci bölümünde zenci ve ırk olgusunun birbiriyle doğrudan ilişkili kavramlar olduğunu, zencilik kavramının ırksal öznenin inşasında zamansal, mekânsal ve anlamsal olarak nasıl temel oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda ırkçılığı Batı medeniyetinin kendinden olmayanlara yönelik uyguladığı bir politika olduğunu belirtmiştir. Mbembe konuya ilişkin görüşünü Hegel’den atıf yaparak desteklemektedir. Hegel “Tarihte Akıl” adlı eserinde, başlangıçta hayvanlar için kullanılan ırk kavramının, Avrupalı olmayan insanlığı adlandırmak için kullanıldığını belirtmiştir (Mbembe, 2019, 36). Bu noktada Mbembe gibi ırkçılığın Batıyla ilişkisini dile getiren bir başka isim ise Bauman’dır (Bauman, 1997, 90). Modernite ve Holocaust adlı eserinde Batı’da modernitenin ve ırkçılığın doğuşunun aynı döneme denk geldiğini belirtmektedir. Mbembe, ırkçılığı bir ötekileştirme aygıtı olarak Batı’nın biyolojik, ideolojik ve kültürel boyutta üstünlüğünü göstermek için kullandığını vurgulamaktadır. Başka bir ifadeyle Batı’nın zenci aklının ırkçılığı “Avrupalı olmayan insanları daha değersiz birer varlık olarak doğmuş olanlar anlamında tahayyül etmeyi mümkün kılmasıdır.” (Schelling, 1945: 109’dan aktaran Mbembe, 2019: 36). Bu bağlamda Batı’nın Zenci aklı için Afrikalı siyahiler yani zenciler sömürülen bir bedeni, efendiye ihtiyacı olan, emeğinden rızası aranmaksızın faydalanılabilen “maden-insan, maden-para” olarak kullanılan bir metayı ifade etmektedir.

Batı’nın siyahlık ve Afrika konusundaki söylemlerinin gerçeğe ilişkisinin olmadığını, aksine bu söylemlerin inşa edildiğini belirten Mbembe “Düş Kuyusu” adlı ikinci bölümde ırkçılığın yanı sıra sömürgeciliğin Afrika topraklarındaki gelişimini anlatmaktadır. Bu noktada Batı’nın oluşturduğu zenci figürü sadece ırkçılıkla değil aynı zamanda sömürgecilikle bağlantılı olarak kölelik, metalaştırma, hayvanileştirmeyle ve kapitalist sistemin emek boyutuyla ilişkilendirmiştir. Böylece Mbembe’ye göre “Beyaz’ın fantezisi” dediği, Batı’nın Batılı olmayan yabancı halkları emsalsiz bir şekilde tebaalaştırması ve

sömürmesi hem Afrika’da hem de dünyanın başka birçok yerinde başarıya ulaşmıştır (Mbembe, 2019, 75).

“Farklılık ve Kendi Kaderini Tayin Hakkı” adını taşıyan üçüncü bölümde köleliğin, kolonyalizmin ve apartheid politikasının gölgesinde asimilasyonun, kültürel ötekileştirmenin ve sonrasında siyahilerin kendi kaderlerini tayini, kendilerini kölelik sonrasında yeniden inşası üzerine durmaktadır. Bu bölümde dikkat çeken konulardan biri de Müslüman Afrika ile Hristiyan Afrika’nın analizinin yapılmasıdır.

Mbembe’ye göre zenci söyleminin inşasında ilk üç bölümde zenci kavramı ile zenci kimliğini, köleliği, Afrika’yı, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte inşa edilmesini, hukuki, ırksal, biyolojik ayrımcılığı, tensel renk farklılığını yani siyah olanları veya beyaz tenli olmayanları, insanlıktan çıkartılarak bir meta halini almasını, kolonyalizmle ırkçılık arasındaki özne oluşunu göstermektedir. Söz konusu ilk üç bölümde Mbembe, Batı’nın zenci aklını yansıtırken kullandığı kavramların zenci ve ırk merkezinde şekillenışı Şekil 1’de özetlenmektedir. Ayrıca bu şekil² ilk üç bölümün temalarının özeti niteliğindedir.

Şekil 1. Batı'nın Zenci Aklı

Dördüncü bölümden itibaren Mbembe Zenci Akıl kavramı ile daha ziyade siyahilerin kendi üzerine yazdığı yazılara odaklanmaktadır. Bu bağlamda, “Küçük Sır” adlı dördüncü bölümde zenci yazınında

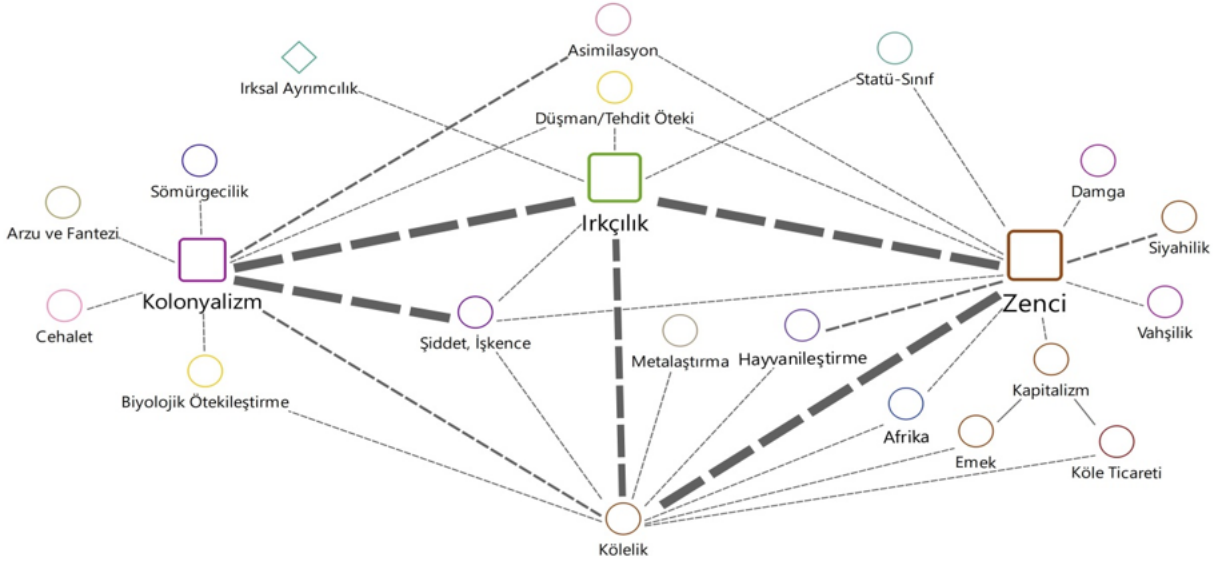
²Yazarın kullandığı kavramlar arasındaki ilişkilerin belirlenebilmesi için içerik analizi yöntemi kullanılmış ve analizler Maxqda programı aracılığıyla yapılmıştır. Söz konusu analizde betimsel kodlama yöntemi kullanılmıştır. Betimsel kodlamalar, metnin ana konusunu ifade edebilecek mahiyette bir kelimeyle veya kavramla yapılan kodlama yöntemidir (Saldana, 2019, 102). Kitabın ilk üç bölümü ve diğer üç bölümü ayrı ayrı analiz edilerek yazarın “Zenci Akıl” kavramıyla izah etmeye çalıştığı kavramlar arasındaki ilişkiler betimlenmiştir.

yer alan koloni deneyimlerine, bu deneyimin temsil şekillerine, zenci belleğine ve bellek kaybına değinmektedir. Bu noktada Mbembe'nin zenci yazınında en çok faydalandığı düşünür Fanon'dur. Fanon'a göre kolonyal despot zenciye sürekli yeniden inşa ederken onların geçmişine dair ne varsa yok etmeye çalışmıştır. Kolonyalizm deneyiminde merkezi kavramlar gene kölelik, ırkçılık, sömürgeciliktir.

Kitabın anlaşılması en zor bölümü muhtemelen beşinci bölümdür. “Köleye Ölüm Ayini” adlı bölümü Mbembe kitabın temeli olarak görmüş; Afrikalı ve zenci olmanın kapitalizm açısından ne anlama geldiğini, zencinin toplumdaki yerini, kölelik koşulları altında hayatta olmanın ne anlama geldiğini analiz etmiştir. Bu bağlamda köle, iş yapan bir öznedir; yaşayabilmek için çalışmak zorundadır. Kölenin bedeni kendisine ait değildir. Aslında iş yapan bir özne olarak köle bir numaradan ibaret olan yani bir maddedir. Yaşam hakkı sadece çalıştığı müddetçe söz konusudur.

“Öznenin Tetkiki” adını taşıyan altıncı bölümde zenci yazınında kimlik belirleme eylemi içinde zenci kimliğinin neleri ihtiva ettiği üzerine duran yazara göre zenci “her şeyden önce bir sözcüktür” (Mbembe, 2019, 211). Bu sözcük daha sonra damgayı, sosyal statüyü, ten rengini, zenci olana karşı mevcut kalıp yargıları, bir insan-nesnenin mülkiyetini, tasmayı, köleliği, insanla hayvan arasında olmayı ifade etmektedir. Söz konusu kimliğin eleştirisini Mbembe; Garvey, Cesaire ve Fanon'un çalışmalarından hareketle analiz etmektedir. Öte yandan beşinci bölüme paralel olarak Mbembe, Fanon'dan alıntı yaparak “zenci için yaşamamanın sadece ölmek anlamına geldiğini” belirtmektedir. Bölümün son başlığı olan “Demokrasi ve Irkın Şiirselliği” alt başlığında Mbembe ırkçılık sonrası bir çağda yaşamaktan uzak olduğumuzu belirterek ırk ötesi bir dünya geleceği için mücadeleye devam edilmesinin gerektiğini belirtir. Ayrıca Mbembe, “yeryüzünün yeni lanetlileri” olarak adlandırdığı, kaçaklar gibi hakları olmayan, “kağıtsızlar” için devletlerin geliştirdiği refleksleri ırkçı temele dayandırmaktadır. Farklılıkların aynı masa etrafında toplanabileceği bir dünyaya kavuşabilmek için ırkçı ve ayrımcı ideolojilere karşı hem siyasi hem de etik bir mücadeleye girilmesi gerekmektedir. Bunun için izlenilmesi gereken yol “geçmişle beraber hem de geçmişe karşı çalışmak” olmalıdır (Mbembe, 2019, 245-246).

Mbembe'ye göre son üç bölümde ifade edilen “siyahın zenci aklı” olarak ifade edebileceğimiz değerlendirmeler; zenci, kolonyalizm ve ırkçılık kavramları merkezinde Şekil 2'de özetlenmiştir.

Şekil 2. Siyahın Zenci Aklı

Mbembe, son söz olarak sadece bir tek dünyanın var olduğunu, tüm insanlar için ortak olan şeyin artık “uzağın çok yakın olduğunu” ve bu yüzden evrensel bir adalet anlayışın gelişmesi gerektiğini, nihayetinde tüm farklılıklarıyla tüm insanların insanlık paydaşında birleşmeleri gerektiğini belirtmektedir. Mbembe’nin kitabını sonlandırırken söylediği bu sözleri çokkültürcülük tartışmaları bağlamında değerlendirmek mümkündür. Çünkü günümüzde kimlik ve tanınma ekseninde farklılıkların uyum içerisinde bir arada nasıl yaşanabileceğiyle ilgili sorunlar giderek daha fazla önem kazanır hale geldiği görülmektedir.

Kimliğin, özellikle etnik ve dini kimliğin günümüzde ötekileştirmede sıkça kullanıldığını göz önüne aldığımızda Mbembe’nin bu kitabının özgün katkısı; geçmişte yaşanmış olan ve hala etkileri devam eden zencilik olgusunun kültürel, ekonomik ve siyasi sistem içinde aldığı anlamları göz önünde bulundurarak günümüzün yeni ötekilerinin kimliklerinin ne şekilde inşa edildiğinin ve edilebileceğinin analizi için kılavuzluk etmesidir.

Kaynaklar

- Bauman, Z. (1997). *Modernite ve holocaust* (S. Sertabiboğlu, Trans.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Mbembe, A. (2019). *Zenci aklın eleştirisi* (Ö. Arasan Simon & V. Çandar, Trans.). İletişim: İstanbul.
- Saldana, J. (2019). *Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı* (A. T. Akcan & S. N. Şad, Trans.). Ankara: Pegem Akademi.
- Schanapper, D. (2005). *Sosyoloji düşüncesinin özünde öteki ile ilişki* (A. Sönmezay, Trans.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.